

فراروش

www.ketab.ir

مجموعه روش‌شناسی‌های کمی و کیفی

زیر نظر

احمد محمدپور - دانشگاه ماساچوست

۱. ضد روش: زمینه‌های فلسفی و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی. احمد محمدپور (۱۳۹۶).
۲. روش در روش: دربارهٔ هویت فلسفی پارادایم‌ها در علوم انسانی. احمد محمدپور (۱۳۹۷).
۲. فراروش: بنیان‌های فلسفی و عملی روش تحقیق ترکیبی در علوم اجتماعی و رفتاری. احمد محمدپور (۱۳۹۸).
۴. پابایی. پاتریک میر. ترجمهٔ مختار جعفری و توحید جعفرپور (۱۳۹۷).
۵. روایی و سنجش روایی. کاترین اس. تیلور. ترجمهٔ مختار جعفری و توحید جعفرپور (۱۳۹۷).
۶. میتودناسی. (مبانی روش تحقیق به زبان کردی). احمد محمدپور (۱۳۹۷).
۷. تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی در مکس کیودی ای MAXQDA20. نافع باباصفری (۱۳۹۸).

Meta-Method

The Philosophical and Practical
Foundations of Mixed Research Methods
in Social & Behavioural Sciences, 2nd Edition

Ahmad Mohammadpur
Massachusetts University

© Logos Publications, 2020

فراروش

بنیان‌های فلسفی و عملی روش تحقیق ترکیبی
در علوم اجتماعی و رفتاری

ویراست دوم

احمد محمدپور

دانشگاه ماساچوست، امهرست

لوگوس

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور
فراروش: بنیان‌های فلسفی و عملی روش تحقیق ترکیبی در علوم اجتماعی و رفتاری / احمد محمدپور.
وضعیت ویراست: [ویراست ۲]
مشخصات نشر: قم: لوگوس، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری: ۳۴۰ ص
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۲۸۸-۱۹-۴
وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا
عنوان دیگر: بنیان‌های فلسفی و عملی روش تحقیق ترکیبی در علوم اجتماعی و رفتاری.
موضوع: علوم اجتماعی-تحقیق-روش‌شناسی Social sciences-Research-Methodology
موضوع: علوم اجتماعی-روش‌شناسی Social sciences – Methodology
رده‌بندی کنگره: H۶۲
رده‌بندی دی‌جی: ۳۰/۷۲
شماره کتاب‌شناسی ملی: ۵۸۰۵۲۱

روش:

بنیان‌های فلسفی و عملی روش تحقیق ترکیبی
در علوم اجتماعی و رفتاری
احمد محمدپور

ویراستار: مجتبی هوشمند
طراح جلد: حسین راست‌منش
ویراست دوم چاپ اول: ۱۳۹۸
شمارگان: ۵۰۰
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۲۸۸-۱۹-۴
قیمت: ۵۰۰۰۰ تومان

تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید آن کلاً یا جزئاً، به هر شکل اعم از چاپ، فتوکپی، اسکن، صوت، تصویری یا انتشار الکترونیک بدون اجازه مکتوب از نشر لوگوس ممنوع است.

موبایل مرکز پخش: ۰۹۰۲۱۵۴۰۰۴۲

فروشگاه آنلاین لوگوس
www.irlogos.com

تقدیم به
کاوان محمدپور

www.ketab.ir

فهرست مطالب

۱. پیشگفتار مؤلف
- یک. مناقشه‌های روش‌شناختی معاصر
۷. مقدمه و کلیات
۷. رابطه روش‌های کمی و کیفی
۱۳. سه اجتماع محققان در علوم اجتماعی و رفتاری
۱۴. سنت کمی‌گرا
۱۷. سنت کیفی‌گرا
۲۵. سنت تحقیق با روش‌های ترکیبی
۳۰. پیدایش تاریخی تحقیق با روش‌های ترکیبی
۳۵. سه روایت از تاریخ پیدایش روش‌های ترکیبی
۳۵. روایت دنزین و لینکلن
۳۶. روایت تدلی و تشکری
۴۱. روایت کراسول و پلانو-کلارک
۴۳. دو. پراگماتیسم: بنیان فلسفی روش‌شناسی ترکیبی
۴۳. مقدمه و کلیات
۴۷. خاستگاه اندیشه پراگماتیسم
۵۸. مشارکت‌های نظری: از پیرس تا بنتلی
۶۷. نوپراگماتیسم: زبان، ابهام و بلا تکلیفی معرفت
۶۸. پراگماتیسم معرفت‌شناختی
۶۸. پراگماتیسم فراروش‌شناختی
۷۲. پراگماتیسم روش‌شناختی
۷۷. سه. نوع‌شناسی طرح‌های تحقیق با روش‌های ترکیبی
۷۸. طرح‌های ترکیبی کلاسیک
۷۸. طرح زاویه‌بندی دنزین

۸۲	طرح ترکیبی فرامطالعه
۸۴	نوع‌شناسی اخیر طرح‌های ترکیبی
۹۱	نظام نوتاسیون و علائم اختصاری
۹۳	طبقه‌بندی اخیر طرح‌های تحقیق با روش‌های ترکیبی
۹۴	نوع‌شناسی طرح‌های ترکیبی مورس
۹۸	نوع‌شناسی کراسول، و کراسول و همکاران
۱۰۳	نوع‌شناسی اخیر کراسول و پلانو-کلارک
۱۱۴	نوع‌شناسی شکری و تدلی: ماتریس روش‌ها-رشته‌ها
۱۲۷	نوع‌شناسی لیچ و اونگبوزی
۱۳۵	چهار. اهداف تحقیق در روش‌های ترکیبی
۱۳۶	اهداف کلی طرح ترکیبی
۱۴۱	اهداف جزئی و عملی
۱۴۵	جایگاه نظریه در تحقیق ترکیبی
۱۴۷	پنج. راهبردهای نمونه‌گیری در تحقیق با روش‌های ترکیبی
۱۴۸	نمونه‌گیری احتمالی
۱۴۸	نمونه‌گیری غیراحتمالی
۱۵۲	راهبردهای نمونه‌گیری ترکیبی
۱۵۲	۱- نمونه‌گیری روش‌های ترکیبی بنیادی
۱۵۳	۲- نمونه‌گیری روش‌های ترکیبی موازی
۱۵۵	۳- نمونه‌گیری روش‌های ترکیبی متوالی
۱۵۵	۴- نمونه‌گیری روش‌های ترکیبی چندسطحی
۱۵۵	۵- ترکیب فنون نمونه‌گیری روش‌های ترکیبی
۱۵۷	پیوستار نمونه‌گیری ترکیبی
۱۶۱	شش. روش‌های ترکیبی گردآوری داده‌ها
۱۶۲	۱- ترکیب درون-روشی

- ۱- مشاهده ۱۶۵
- ۲- سنجه‌های غیرمزاحم یا غیرواکنشی ۱۶۶
- ۳- گروه مرکزها ۱۶۸
- ۴- مصاحبه ۱۷۰
- ۵- پرسشنامه‌ها ۱۷۴
- ۱- ترکیب میان-روشی ۱۷۸

هفت. روش‌های ترکیبی تحلیل داده‌ها ۱۸۱

- رویه‌های تحلیل داده‌های کیفی ۱۸۲
- تحلیل داده‌های کمی ۱۸۹
- ملاحظه‌های پیش-تحلیلی در تحلیل‌های ترکیبی ۱۸۹
- راهبرد تحلیلی تدلی و تشکری ۱۹۵
- ۱- تحلیل داده‌های ترکیبی مولاری ۱۹۵
- ۲- تحلیل تبدیلی داده‌های ترکیبی ۱۹۶
- ۳- تحلیل داده‌های ترکیبی مولالی ۱۹۶
- ۴- تحلیل چندسطحی داده‌های ترکیبی ۱۹۷
- ۵- تحلیل کاملاً ادغام‌شده داده‌های ترکیبی ۱۹۷
- ۶- کاربرد فنون تحلیلی از یک سنت به سنت دیگر ۱۹۸
- مراحل تحلیل داده‌های ترکیبی ۱۹۸

هشت. اعتبارسنجی و ارزیابی داده‌ها در روش تحقیق ترکیبی ۲۰۳

- اعتباریابی در تحقیق‌های کمی و کیفی ۲۰۳
- ارزیابی اعتبار و کیفیت در تحقیق ترکیبی ۲۰۸
- معیارهای ارزیابی تدلی و تشکری ۲۰۹
- الف- کیفیت طرح ۲۱۰
- ب- دقت تفسیری ۲۱۲
- انتقال‌پذیری استنباط ۲۱۹

۲۱۹ معیارهای ارزیابی اوانگبوزی، جانسون و کریستنسن
۲۲۲ معیارهای ارزیابی دلینگر و لیچ
۲۲۵ نه. مراحل نگارش گزارش تحقیق ترکیبی
۲۳۳ ده. نمونه‌ای از یک مطالعه ترکیبی انجام شده
۲۳۳ بررسی تداوم و تغییر خانواده در اجتماعات ایلی با استفاده از روش تحقیق ترکیبی
۲۳۴ مقدمه و طرح مسئله
۲۳۶ چارچوب نظری
۲۳۹ ادبیات تحقیق
۲۴۰ روش شناسی تحقیق
۲۴۰ روش ترکیبی بهمنزله روش تحقیق
۲۴۲ جامعه مورد بررسی و شیوه نمونه‌گیری
۲۴۳ شیوه گردآوری و تحلیل داده‌ها
۲۴۴ یافته‌ها و نتایج تحقیق
۲۴۴ الف) یافته‌های بخش کمی مطالعه
۲۵۲ ب) یافته‌های بخش کیفی مطالعه
۲۵۴ تعیین ساختاری
۲۵۴ خانواده درون انتظام یا سنت راهبر
۲۵۵ ورود عناصر نوسازی
۲۵۶ برون فرهنگ‌گرایی و تضعیف سنت‌ها
۲۵۷ خانواده برون انتظام و افزایش توانمندی
۲۶۰ نتیجه‌گیری
۲۶۴ منابع و مآخذ
۲۶۷ پسگفتار مؤلف
۲۷۳ منابع و مآخذ کتاب

پیشگفتار مؤلف

کتاب حاضر جلد سوم مجموعه‌ای است که به سه‌گانهٔ روش‌شناسی در علوم اجتماعی موسوم است و انتشار ویراست دوم آن را نشر وزین لوگوس بر عهده گرفت. سه‌گانهٔ روش در زمانی نگاشته شد که علوم اجتماعی در ایران هنوز چندان با مبانی فلسفی روش از یک سو و روش‌شناسی‌های کیفی و ترکیبی آشنایی چندان نداشت. با آنکه از آن زمان خوشبختانه آثار تألیفی و ترجمه‌ای فراوانی عرضه شدند، مجموعهٔ روش‌شناسی همچنان مورد توجه محققان باقی ماند. گرچه از ویراست اول کتاب حاضر چند سالی می‌گذرد، مطالب، طرح‌ها و شیوه‌های ترکیبی بحث‌شده در کتاب هنوز به روز و دست‌کم از دید نگارنده کافی به نظر می‌رسد؛ به این دلیل که جدای از جامعیت نسبی کتاب، توضیحات اضافی عمدتاً به بازگویی و تکرار مطالبی منجر می‌شد که در دو جلد اول و دوم مجموعه آمده‌اند و از اهمیت و تازگی کتاب می‌کاست. علاوه بر این، روش‌های تحقیق ترکیبی در چند سال اخیر نه از حیث طرح و رویه بلکه بیشتر از حیث کاربرد در رشته‌های گوناگون نظیر بازاریابی، پرستاری، ادبیات، علوم تربیتی و نظایر آن توسعه یافته‌اند. ارائه گزارش یا توضیحاتی در این باره

خود نیازمند کتابی مفصل بود و از هدف و تمرکز اصلی کتاب می‌کاست. از این رو، ویراست دوم بیشتر بر ساده‌سازی، ویرایش ادبی و شکلی متمرکز شد.

رشد نظریه و روش در علوم اجتماعی و رفتاری از زمان پیدایش رسمی آن در دورهٔ روشنگری، پیوستگی و امتداد تاریخی ویژه و منسجمی را طی کرده است؛ به این معنا که به موازات پیدایش رویکردهای فلسفی و نظری، رهیافت‌های روش‌شناختی مبتنی و منطبق بر آنها نیز پدید آمد و این به نوبهٔ خود بیانگر هم‌گرایی نظری و روشی در رویکردهای مسلط علوم اجتماعی و رفتاری است. در این زمینه می‌توان به پارادایم اثبات‌گرایی اشاره کرد که با تکیه بر بنیان‌های هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی خود، روش‌شناسی کمی را برای دک و تبیین جهان اجتماعی پیشنهاد داد. به دنبال تغییر در بنیان‌های پارادایمی اثبات‌گرایی، روش‌شناسی کمی نیز تغییر و تحولات ژرفی را تجربه کرد. برای مثال، در دورهٔ گذر به پسااثبات‌گرایی و عقل‌گرایی انتقادی، رویکرد کمی استقرایی اولیه به سمت رویکرد کمی-فیزیکی-فرضیه‌ای حرکت کرد. با جابجایی عصر اثباتی یا رویکردهای عین‌گرا به دورهٔ موسوم به جنگ‌های پارادایمی، روش‌شناسی کمی متعارف آماج روش‌های نوظهوری قرار گرفت که همهٔ آنها غیراثبات‌گرا یا ضداثبات‌گرا بودند. به همین ترتیب، با پیدایش خرخش نظری در دههٔ ۱۹۷۰ و رشد رویکردهای برساختی-تفسیری، روش‌شناسی کمی توسعه یافت و روش‌های کمی نسبتاً به حاشیه رانده شدند. در دههٔ ۱۹۹۰، دورهٔ تکثر پارادایمی، حوزهٔ روش‌ها نیز از تنوع چشمگیری برخوردار شد.

تاریخ مجادله‌ها و مناقشه‌های پارادایمی در علوم اجتماعی و رفتاری در چند قرن اخیر عمدتاً بر سر تقابل بین دو روش‌شناسی کمی عین‌گرا و کیفی ذهن‌گرا-نسبی‌گرا بوده است. در خلال دههٔ ۱۹۸۰ بسیاری از محققان کمی و کیفی اعتقاد داشتند که رهیافت‌های هر یک از آنها بر دیگری برتری دارد و دو روش مذکور به دلیل تفاوت در

بنیان‌های فلسفی و جهان‌بینی‌های خاص هر کدام امکان ترکیب و هم‌گرایی این دو رهیافت ممکن نیست. این موضع «یا این یا آن» به اصل «ناسازگاری پارادایمی» موسوم است. تقابل‌های روش‌شناختی کمی-کیفی ضمن اختصاص بخش زیادی از ادبیات نظری و روشی علوم اجتماعی و رفتاری به بحث‌های غیرقابل حل و جالش برانگیز، محققان را نیز با سردرگمی و ابهام‌های پارادایمی مواجه ساخت.

از دهه ۱۹۹۰، برخی دانشمندان علوم اجتماعی و رفتاری بار دیناسازگاری پارادایم‌ها بر اصل «سازگاری پارادایم‌ها» تأکید کردند. دانشمندان پیش‌گامی چون تشکری، عدلی، کراسول، جانسون، اونگبوزی، گرین، گاراسلی و دیگر محققان به پیروی از پارادایم ضد-دوگرایا ضد-تقابل‌گرایانه پراگماتیسم سعی در تلفیق دو پارادایم بزرگ عین‌گرا/اثبات‌گرا و ذهن‌گرا یا نسبی‌گرا و غیراثبات‌گرا کردند. بر همین اساس، آنان با ترکیب دو روش‌شناسی کمی و کیفی، جنبشی تحت عنوان جنبش روش‌شناختی سوم پدید آوردند که به «تحقیق با روش‌های ترکیبی» یا تحقیق ترکیبی موسوم است. در این زمینه، کار تشکری و عدلی در سال ۱۹۹۸ با عنوان روش‌شناسی ترکیبی نخستین اثر بنیادین در تحقیق ترکیبی بود و به دنبال آن آثار زیادی در روش ترکیبی هم توسط دو محقق مذکور و هم دیگر محققان منتشر شد. روش‌شناسی ترکیبی از پارادایم پراگماتیسم به منزله بنیان فلسفی خود ابهام‌گرفت. از منظر پراگماتیسم، آنچه در زمینه تولید معرفت اهمیت دارد، نه اتکا به فلسفه‌های انتزاعی، بلکه توجه به آن رویکردهایی است که در عمل کارا و کارپذیرند. از منظر این رویکرد، تحقیق باید بر مبنای آن چیزی برنامه‌ریزی و اجرا شود که به محقق در پاسخ به سؤال‌های تحقیق کمک می‌کند. از دید پراگماتیست‌ها، برنامه‌ها و پروژه‌هایی که کاربردپذیری خود را در عمل ثابت کرده‌اند، باید به مثابه معتبرترین و علمی‌ترین برنامه و پروژه کنونی تلقی شوند. بنابراین، محقق می‌تواند با توجه به موضوع مطالعه

یا سؤال‌های تحقیقی خود از هر رویکرد یا روشی که آن را مفید می‌داند، استفاده کرده و از اتکا به یک رویکرد یا روش خاص (کمی یا کیفی) اجتناب کند. بر همین اساس، روش‌شناسی ترکیبی با ترکیب پارادایم‌های مسلط و روش‌های کمی و کیفی به محققان اجازه می‌دهد با هر نظریه، روش، داده یا شیوه‌ای به بررسی پدیده‌های مورد مطالعه خود بپردازند. مبانی فلسفی پارادایم پراگماتیسم به منزله بنیان نظری تحقیق با روش‌های ترکیبی در فصلی مفصل و جداگانه در همین کتاب آمده است.

روش‌شناسی ترکیبی به استفاده هم‌زمان یا متوالی از هر دو روش کمی و کیفی در یک مطالعه واحد بدون ارجاع به مواضع فلسفی تقابل‌گرا و متعارف اطلاق می‌شود. روش‌شناسان ترکیبی سعی داشته‌اند از یک طرف با حفظ برخی ابعاد خاص روش‌های کمی و کیفی آنها را در طرح تحقیق ترکیبی وارد سازند و از طرف دیگر برخی رویه‌های مختص تحقیق ترکیبی را نیز ابداع کنند که پیشتر در ادبیات روش تحقیق وجود نداشته است. روش‌شناسی ترکیبی به مثابه جنبش روش‌شناختی سوم سعی بر آن دارد که با فراتر رفتن از مناقشه‌های فلسفی و مجادله‌های روشی بین رویکردهای اثباتی کمی و غیراثباتی کیفی به فرآیند تحقیق، انعطاف‌پذیری و خلاقیت بخشیده، دست محققان را در کاربرد رویکردها و روش‌ها باز بگذارد. همچنین، این رویکرد با تأکید بر پیچیدگی جهان اجتماعی و برساخته‌های انسانی، بر این باور است که هیچ کدام از پارادایم‌های مدعی در علوم اجتماعی و رفتاری و روش‌های تک‌روشی آنها کافی نبوده و نتوانسته معرفت صحیح و عمیقی در باب پدیده‌های اجتماعی به دست دهد. بر همین اساس، کتاب حاضر سعی داشته است تا حد امکان به بنیان‌های فلسفی و رویه‌های عملی تحقیق ترکیبی بپردازد.

کتاب حاضر به دلایل متعددی نوشته شده است: در خلال چند دهه اخیر، کتب و متون نظری و فلسفی فراوانی در علوم اجتماعی و رفتاری اعم از کلاسیک و مدرن

ترجمه شده یا به رشته تحریر در آمده است. با این وجود، متون مذکور چندان به پیوستگی و امتداد تاریخی با تحول‌های روش‌شناختی در علوم اجتماعی معاصر توجه نداشته و روش‌شناسی کمی کلاسیک همچنان شیوه مسلط تفکر و تحقیق در اجتماع علوم اجتماعی و رفتاری کشور است؛ گرچه برخی مطالب و کتب درباره روش‌شناسی کیفی به نگارش در آمده است، اما اکثر این آثار به جای توجه کافی به منطق و بنیان‌های فلسفی زیرین این روش‌شناسی، بر فنون عملی اجرای تحقیق کیفی متمرکز شده‌اند. علی‌رغم این واقعیت که روش‌شناسی کمی (و البته تقلیل یافته به استدلال آماری) هنوز روش‌شناسی غالب در تحقیق اجتماعی کشور بوده، روش‌شناسی کیفی نیز به شکلی ناقص و بی‌تناسب وارد شده است، امروزه گرایش فزاینده‌ای به تحقیق ترکیبی در میان محققان و دانشجویان مشاهده می‌شود. این گرایش با فرض ترکیب برخی ابعاد روش‌های کمی و کیفی تصور می‌کند که ماهیت ترکیبی دارد، حال آن‌که عمده‌اً مرز ترکیب ساده برخی فنون متعارف (مانند، پرسش‌نامه و مصاحبه) فراتر نمی‌رود. تمایل مذکور به بسیاری از تحقیق‌های به‌ظاهر ترکیبی جهت بخشیده و معرفتی مخدوش و غیرروشنمند تولید کرده است. بر این اساس، مؤلف با درک نیاز مبرم محققان کشور به آشنایی و استفاده از این روش، کتاب حاضر را به نگارش در آورد. فرض مؤلف آن است که محقق علاقه‌مند به تحقیق ترکیبی با دو روش کمی و کیفی نسبتاً آشنایی دارد؛ با این حال، جهت سهولت در ابتدای هر فصل با نگاهی گذرا به دو روش کمی و کیفی، بحث ترکیبی مدنظر ارائه شده است.

این کتاب با ارجاع به آثار اولیه و بنیادین در روش‌شناسی تحقیق ترکیبی نوشته شده است. حجم زیادی از ادبیات نظری و روشی مرتبط در خلال دو دهه از پیدایش این روش‌شناسی بررسی شده است. مؤلف با دسترسی مستقیم به این متون و بررسی

حداکثر ادبیات کارهای منتشرشده، تلاش کرده است ضمن توجه به بنیان‌های نظری و فلسفی این روش (یعنی، پراگماتیسم) محقق را با انجام تحقیق به روش ترکیبی از طرح مسئله تا نگارش گزارش تحقیق آشنا سازد.

در پایان، لازم است از تلاش‌های صمیمانه و پیگیرانه دوست گرانقدرم، آقای دکتر سعید علی اصغر سلطانی، مدیر محترم انتشارات وزین لوگوس تشکر کنم که زمینه چاپ ویراست دوم این اثر را با کیفیتی درخور فراهم کردند. ایشان با استقبال گرم و علاقه فراوان، ضمن پذیرش کتاب، در تسریع فرآیند انتشار آن نیز از هیچ مساعدتی دریغ نکردند.

احمد محمدپور

امهرست، ماساچوست

پاییز ۱۳۹۸